

*Нікітіна-Дудікова Г. Ю.,**доктор юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ**Нікітіна А. А.,**завідувач відділу досліджень матеріалів, речовин і виробів
Вінницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України*

МОЖЛИВОСТІ ЕКСПЕРТИЗИ СПЕЦІАЛЬНИХ ХІМІЧНИХ РЕЧОВИН ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У науковій статті, на прикладі судової практики Вищого антикорупційного суду за 2022-2023 роки, висвітлена проблема зростання рівня корупційних кримінальних правопорушень та засобів боротьби з ними.

Констатовано, що під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, можуть використовуватись спеціальні знання з багатьох галузей знань.

У статті аналізуються наукові підходи до визначення поняття спеціальних знань та підкреслено, що до основних форм використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень належить проведення експертизи.

Констатується, що найбільш інформативними під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень є експертиза спеціальних хімічних речовин, яка віднесена до числа криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів.

Метою проведення даної експертизи є розпізнання та встановлення належності досліджуваних речовин до групи спеціальних хімічних речовин, визначення їх хімічного складу та цільового призначення, а також виявлення слідів спеціальних хімічних речовин та встановлення спільної родової (групової) належності об'єктів, що порівнюються. Формується перелік завдань, на вирішення яких спрямований даний вид експертного дослідження під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

У статті наводиться загальний алгоритм відібрання зразків та змивів для подальшого експертного дослідження, а також окреслені види об'єктів дослідження за їх фізико-хімічними властивостями: люмінофори, медичні препарати, спеціальні люмінесцентні речовини.

Виокремлено правила, дотримання яких є необхідним для вирішення питань у кримінальному провадженні шляхом проведення експертизи спеціальних хімічних речовин, а саме: правильність вилучення речових доказів та направлення їх на подальше дослідження; вилучення спеціальних хімічних речовин з рук та тіла підозрюваного виключно сухим марлевым тампоном; вилучення одягу підозрюваного, на якому містяться сліди спеціальних хімічних речовин окремо один від одного. Висловлені рекомендації щодо необхідності обшиття слідів спеціальних хімічних речовин відрізом білої тканини для їх збереження; зразок спеціальних хімічних речовин має бути упакований у папір, який не має люмінесценції.

У статті зроблено висновок, що вказаний вид судової експертизи є найбільш поширеним у практиці розслідування корупційних кримінальних правопорушень, який найчастіше призначається після проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, після проведення контролю за вчиненням злочину.

Ключові слова: експертиза; спеціальні хімічні речовини; корупційні кримінальні правопорушення.

Постановка проблеми. На шляху до сучасного розвитку державності корупція являє собою одну з найнебезпечніших проблем. Це негативне явище підриває усталену правову систему та має тенденцію до постійного вдосконалення та зростання.

Зокрема, як свідчить статистика здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом як судом першої інстанції, упродовж 2022 року ВАКС розглянуто 49 кримінальних проваджень стосовно 101 особи, які обвинувачувалися у вчиненні кримінальних правопорушень, серед яких 49 осіб визнано винними у скоєнні кримінальних правопорушень та засуджено, 7 осіб визнано невинуватими та виправдано. Станом на 01 січня 2023 року в провадженні ВАКС перебувало 219 кримінальних проваджень стосовно 512 осіб [1].

В той же час, упродовж 2023 року ВАКС розглянуто 84 кримінальних провадження стосовно 120 осіб, серед яких 83 особи визнано винними у скоєнні кримінальних правопорушень та засуджено, 6 осіб визнано невинуватими й виправдано. Станом на 01 січня 2024 року в провадженні ВАКС перебувало 260 кримінальних проваджень стосовно 663 осіб [2].

При розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень виникає необхідність використання спеціальних знань, найбільш ефективною процесуальною формою яких є проведення судових експертиз.

Стан дослідження. Деякі аспекти проведення судово-експертних досліджень при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень висвітлено в наукових працях таких сучасних вчених: А. В. Шевчишена [3], Ю.О. Андрейка [4], О. М. Таркана [5], Р.В. Лева [6], О.М. Шрамка [7] та ін.

У той же час, узагальнення та систематизація ключових особливостей проведення судової експертизи спеціальних хімічних речовин та її можливості при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, залишається недостатньо висвітленим у науковій літературі.

Мета дослідження. У статті висвітлюється можливість судової експертизи спеціальних хімічних речовин при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, можуть використовуватись спеціальні знання з багатьох сфер. Такими, зокрема, є знання у сфері криміналістичної техніки, економіки, товарознавства, автоварознавства, транспортного-товарознавства, у сфері військового майна, спеціальні будівельно-технічні, земельно-технічні, оціночно-будівельні, оціночно-земельні, дорожньо-технічні знання та знання з питань землеустрою, знання у сфері інформаційних та комп'ютерних технологій, судової медицини, психіатрії, психології, мистецтва, окремих галузей виробництва, освіти, надання послуг тощо [8, с. 177–179].

На думку А.Д. Євтушенка, спеціальні знання в кримінальному процесі визначаються як знання об'єктивних закономірностей здійснення процедури встановлення (пізнання) обставин розслідуваного злочинного діяння за його наслідками (слідами) певного виду, якщо ця пізнавальна процедура не є очевидною для широкого загалу [9, с. 287].

Б. В. Романюк розглядає спеціальні знання як сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального виду), якими володіють спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла і, відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства, використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства [10, с. 57]. Аналогічної думки дотримується і О.В. Бишевець [11, с. 192].

По суті не змінюючи змістовного наповнення поняття, В.М. Ревака використовує термін «спеціальні пізнання», під якими він розуміє сукупність будь-яких пізнань на сучасному етапі їхнього розвитку в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отриманих у результаті професійної підготовки і фахової освіти, за винятком професійних правових пізнань суб'єкта доказування (органу дізнання, слідчого, прокурора, суду), використовуваних з метою виявлення і розслідування злочинів у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом [12, с. 177].

В об'єктивному аспекті до поняття спеціальних знань належать знання із будь-якої сфери людської діяльності, а визначення їх структури та меж відноситься до сфери правотлумачення і в кожному окремому випадку здійснюється правозастосовувачем [13, с. 73].

Ми погоджуємось з позицією А.М. Лазебного, що спеціальні знання – це знання, вміння та навички конкретно визначеної особи, що не є загальнодоступними та загальновідомими, необхідні для вирішення конкретних питань, які входять у виключну компетенцію органів досудового розслідування чи суду для встановлення об'єктивної дійсності у кримінальному провадженні, застосування яких здебільшого потребує додаткових пристроїв та засобів [14, с. 142].

Процесуальною формою використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень є залучення експерта та проведення експертизи [15, с. 481].

У законі України «Про судову експертизу» визначено, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єк-

тів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [16]. При розслідуванні корупційних злочинів найчастіше проводять криміналістичні експертизи, експертизи матеріалів, речовин і виробів, комп'ютерно-технічні, фоноскопичні, відео-фоноскопичні, різноманітні товарознавчі, будівельно-технічні та оціночно-будівельні експертизи, експертизи вартості нерухомого майна та майнових прав на це майно, оціночно-земельні, судово-бухгалтерські, біологічні та інші експертизи [17, с. 141].

Найбільш інформативними під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень є експертиза спеціальних хімічних речовин.

У п. 1.2.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), дана експертиза віднесена до числа криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів [18].

Вказане експертне дослідження під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень спрямоване на вирішення наступних завдань:

а) виявлення на предметі неправомірної вигоди, предметах обстановки місця події, одязі підозрюваного, зразках, одержаних в ході слідчих дій, і т.п. об'єктах слідів спеціальних хімічних речовин;

б) визначення природи (роду або виду) спеціальної хімічної речовини, сліди якої містяться на певних об'єктах;

в) встановлення спільної родової (групової) належності спеціальних хімічних речовин, сліди яких містяться на різних об'єктах (предметі неправомірної вигоди та одязі підозрюваного, тампонах зі змивами з його рук тощо) [19, с. 418–419].

Для проведення експертного дослідження експертові надаються об'єкти-носії слідів нашарувань (змиви з рук, тіла), одяг, взуття, грошові купюри, тобто ті предмети, на яких можуть перебувати сліди спеціальних хімічних речовин. Метою проведення даної експертизи є розпізнання та встановлення належності досліджуваних речовин до групи спеціальних хімічних речовин, визначення їх хімічного складу та цільового призначення, а також виявлення слідів спеціальних хімічних речовин та встановлення спільної родової (групової) належності об'єктів, що порівнюються.

Об'єкти дослідження: спеціальні хімічні речовини, що поділяються на три групи: забарвлюючі – хімічні речовини, які забезпечують стійке забарвлення (барвники типу «родамінів», брильянтового зеленого («зеленки»), хризоїдину, метиленового блакитного, фуксину та ін.); люмінесціюючі – хімічні речовини, яким властиво люмінесцювати (світитися при опроміненні УФ-світлом) тим чи іншим кольором, які поділяються на: а) люмінофори, які являють собою штучно виготовлені речовини чи суміші, що світяться під дією випромінювання (люмогени, світлосклад Б-3С); б) медичні препарати – речовини, що використовуються в медичній практиці, але мають властивість світитися (люмінесцювати) під дією випромінювання (саліцилова кислота, саліцилат натрію – люмінесценція яскраво-блакитного кольору, риванол – жовто-зеленого кольору, тетрациклін – жовтого кольору); в) спеціальні люмінесцентні речовини, до яких відносяться спеціальні олівці (білі, чорні, графітокопіювальні), спеціальні чорнила (фіолетові, сині, безбарвні); індикатори – речовини, які змінюють своє забарвлення

при взаємодії з іншими хімічними речовинами (наприклад, фенолфталеїн – рожеве забарвлення в лужному середовищі; диметилглюксим – рожеве забарвлення при дії розчину сульфату нікелю (II)) [20].

Згідно з п. 24.2.4 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5), орієнтовний перелік вирішуваних питань цієї експертизи такий: чи маються на представлених грошових купюрах нашарування спеціальних хімічних речовин? Якщо так, то який колір? чи є на представлених ватних тампонах із змивами з рук гр. ... нашарування спеціальних хімічних речовин? Якщо так, то який колір? чи мають спільну родову (групову) належність спеціальні хімічні речовини, які знаходяться на грошових купюрах, із спеціальними хімічними речовинами, які знаходяться на ватних тампонах із змивами з рук гр. ...? чи містить речовина, яка знаходиться у балончику з написом «...» речовини, що відносяться до речовин подразнюючої дії? [18].

З метою уникнення процесуальних порушень щодо призначення даного виду досліджень слід дотримуватись певних правил, зокрема, для вирішення вищевказаних питань необхідно правильно вилучити речові докази та направити їх на дослідження. З метою вилучення спеціальних хімічних речовин з рук та тіла підозрюваного ділянку рук чи тіла, яка має сліди спеціальних хімічних речовин (є люмінесценція, забарвлення), протирають виключно сухим марлевым тампоном. Тампон пакують в паперовий конверт чи пакет. При вилученні спеціальних хімічних речовин на одязі підозрюваного кожний предмет одягу та взуття вилучається окремо один від одного, упакується і направляється на експертизу. Бажано сліди нашарувань спеціальних хімічних речовин (місця, де мається люмінесценція, забарвлення) обшити відрізом білої тканини для збереження спеціальних хімічних речовин при транспортуванні. Зразок спеціальних хімічних речовин надається на папері, який упакується в окремий конверт. При наданні зразка спеціальних хімічних речовин, не можна застосовувати білий папір, який має люмінесценцію блакитного кольору. Зразок спеціальних хімічних речовин наноситься на папір, який не має люмінесценції (наприклад газетний папір) [21].

Висновки. Розглянутий вид судової експертизи є найбільш поширеним у практиці розслідування корупційних кримінальних правопорушень, який найчастіше призначається після проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, після проведення контролю за вчиненням злочину. Використання можливостей експертизи спеціальних хімічних речовин, за умов дотримання процесуальних та тактичних вимог підготовки та збору об'єктів дослідження, надає можливість встановити факт контакту одержувача неправомірної вигоди з її предметом.

Література:

- Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2022 році (як судом першої інстанції). URL : <https://first.vaks.gov.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/02/Analiz-zdiysnennia-sudochynstva-VAKS-u-2022-rotsi.pdf>.
- Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2023 році (як судом першої інстанції). URL : <https://first.vaks.gov.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/02/Analiz-zdiysnennia-sudochynstva-VAKS-u-2023-rotsi.pdf>.
- Шевчишен А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг: теорія та практика : монографія. Київ : Правова Єдність, 2019. 534 с.
- Андрейко Ю. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 283 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17597/1/dys_andreiko_yuo.pdf
- Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 244 с.
- Лев Р. В. Особливості розслідування злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Ірпінь, 2022. 253 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1_GxAcrKlxxT5xnVIOzclZSxZOOH7qVoQ/view.
- Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 272 с.
- Шило А. В. Використання у кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Харків, 2019. 240 с.
- Євтушенко А.Д. Концепція спеціальних знань у кримінальному процесі: криміналістичний аспект // А.Д. Євтушенко / Актуальні проблеми криміналістики. – Харків: Гриф, 2003.
- Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 196 с.
- Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf.
- Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ревака Віктор Миколайович; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2006. 206 с.
- Попелюшко В. О. Спеціальні знання в кримінальному процесі та захист. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. Вип. 3(7). С. 71–81.
- Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 227 с.
- Чорноус Ю.М., Лісіцький А.В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Електронний юридичний журнал*. 2023. № 1. С. 477–480. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>
- Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
- Пілюков Ю., Шрамко О. Судова експертиза як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. Актуальні проблеми правознавства. Вип. 4 (16). 2018 р. С. 139–143.
- Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 ; у ред. наказу Міністерства юстиції України від 26 груд. 2012 р. № 1950/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

19. Таркан О. М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. Юридичний електронний науковий журнал. 2020. № 3. С. 416–419. URL: http://lsej.org.ua/3_2020/103.pdf.
20. Технологія призначення судових експертиз : практичний посібник / М-во внутр. справ України, Експертна служба, Харківський наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр ; [авт.-уклад. : С.І. Перлін, С.О. Шевцов, О.В. Кокорін]. Х., 2018. 103 с.: схеми, табл.
21. Експертиза спеціальних хімічних речовин. URL : https://ndeksc-zakarpatya.org/photo/pages/files/8_14%20Дослідження%20спеціальних%20хімічних%20речовин.pdf

Nikitina-Dudikova A., Nikitina A. Possibilities of examination of special chemical substances during the investigation of corruption criminal offenses

Summary. In the article by the authors, on the example of the judicial practice of the High Anti-Corruption Court in recent years, the problem of the increase in the level of corruption criminal offenses is highlighted.

The work outlines and characterizes the latest works in the research direction.

It was established that during the investigation of corruption criminal offenses, special knowledge from many areas can be used.

In the article, the authors present scientific approaches to defining the concept of special knowledge and determine that the form of using special knowledge during the pre-trial investigation of criminal offenses is the appointment of expertise.

It is noted that the most informative during the investigation of corruption criminal offenses is the examination of special chemical substances, which is classified as a forensic examination of materials, substances and products.

The article provides a list of tasks to be solved by this type of expert research during the investigation of corruption criminal offenses.

It is determined that the purpose of this examination is to recognize and establish the belonging of the investigated substances to the group of special chemicals, to determine their chemical composition and purpose, as well as to detect traces of special chemicals and establish the common generic (group) belonging of the compared objects.

The article provides a general algorithm for selecting samples and washings for further expert research, as well as outlines the types of research objects according to their physical and chemical properties: phosphors, medical preparations, special luminescent substances.

The authors defined the rules, the observance of which is necessary for solving issues that should be solved by conducting an examination of special chemical substances, namely: the correctness of removing material evidence and sending it for further research; removal of special chemicals from the suspect's hands and body exclusively with a dry gauze swab; removal of the suspect's clothing, which contains traces of special chemicals separately from each other. Expressed recommendations regarding the need to cover traces of special chemicals with a piece of white fabric for their preservation; a sample of specialty chemicals should be packaged in non-luminescent paper.

The article concludes that the specified type of forensic examination is the most common in the practice of investigating corruption criminal offenses, which is most often appointed after secret investigative (detective) actions, in particular, after monitoring the commission of a crime.

Key words: examinations; special chemicals; corruption criminal offenses.